

УДК 811.11.42

С. О. Швачко,
доктор філологічних наук, професор
(Сумський державний університет)

СТАТУС ВТОРИННИХ КОНСТРУЮВАНЬ: ЛІНГВОКОГНІТИВНІ АСПЕКТИ

У статті порушуються питання вторинних номінативних та комунікативних одиниць. Фокусуються увага на кореляції вихідних та похідних конструювань, їх залежності від дії інтралінгвальних та інтерлінгвальних факторів. Експлікується природа одновекторних та багатовекторних дериватів та інтеграція окремих жанрів. Розглядається перспектива подальших досліджень епідигматичних питань номінативних та комунікативних одиниць.

Багато є таємниць у світі, а серед них мова, яка вивіщує людину над світом, робить її нездоланною. Мова – найбільший духовний скарб, у якому народ виявляє себе творцем, передає нащадкам свій досвід і мудрість, перемоги і славу, культуру і традиції, думи і сподівання [1: 5]. Мова – гетерогенне явище, яке потребує глибокого осмислення та комплексного підходу. Серед мовознавчих напрямків на часі виокремлюються когнітивна лінгвістика, яка розглядає функціонування мови як різновид пізнавальної (когнітивної) діяльності [2]. У парадигмі мовних функцій особливе місце посідає лінгвокреативна (ЛКФ – далі), що сприяє розумінню креативних пошуків лінгвістів [3].

Одиницями номінацій є слова та словосполучення, одиницями комунікації – висловлювання та тексти. Номінативним (НО) та комунікативним одиницям (КО) притаманні риси ізоморфізму стосовно їх знакового буття та характеру конструювання. Об'єктом дослідження вторинних конструювань є НО та КО, предметом – їх лінгвокогнітивні аспекти. НО та КО, як семіотичні знаки, позначені синтактикою, семантикою, прагматикою та епідигматикою. НО та КО відкриті для вторинного конструювання, що обумовлюється динамізмом та адаптивною силою.

Вічним двигуном у мові є словотвір, що діє без перепочинку, виготовляючи потрібні для людей конструкти, розкриваючи тим самим таїни слова. На часі мови вивчаються у руслі їх динамічного, функціонального антропоцентричного трактування, тобто парадигмоцентрично [4; 5]. У парадигмі сцієнтичних лінгвістичних досліджень вагомим є епідигматичний підхід до НО та КО, ідентифікація їх вторинних, секундарних утворень.

Прозорим для розпізнання механізму вторинного конструювання є словоскладення – могутнє джерело поповнення словникового складу. Складні слова (комполіти – термін Л. Ф. Омельченко) відзначаються наявністю вихідних основ, композитних формантів, частиномовної інтеграції компонентів, подвійної референції до слів і словосполучень, тяжіння до подальшого конструювання [6]. Структура та семантика композитів обумовлюється вихідними основами та словотворчими формантами. Похідні слова (у нашому випадку – комполіти) – це редуковані конденсовані речення. За Лосєвим – це деривати, які мотивовані номіналізацією мікроконтекстів структурно-складних одиниць. Деривати позначені семантичним зсувом вихідних одиниць, які генерують вторинні конструювання. Семантизація складних слів експлікується морфолого-синтаксичними та лексико-фразеологічними витоками – колігаційними та колокаційними потенціями. Пор. англ. *lame brain*, укр. *нерозумний*; англ. *dead head*, укр. *безбілетний пасажир*; англ. *night cup*, укр. *чарочка на ніч*; англ. *back yard*, укр. *рідні місця*; англ. *lame duck*, укр. *банкрот президент*. Дієвою є компресія вихідних форм композитів. Пор. англ. *a car of general purpose* → *a jeep* → *to jeep*; *to know how to do it* → *a know how* → *to know how*; *people who can do everything* → *can-do-people*, *God be with you* → *good-bye* → *to say good-bye*; англ. *pay as you earn* → *pay*, укр. *жити тобі на зарплату* → англ. *paye people*; *quiet* → *on the q.*; укр. *по секрету* → *idea* → *I.d.*, укр. *ідея* → англ. *identification cord* → *I.d.*, укр. *персональна картка*; англ. *all so* → *as*, *on clock* → *o clock*, *on fire* → *afire*, *Before Christ* → *B.C.*, *post scriptum* → *P.S.*, *editor* → *edit*, *competition* → *compete*, *United Nations organization* → *UNO* [7].

Таким чином, вічний двигун діє в сучасній англійській мові; значущими є процеси функціональної переорієнтації. Запозичення в новому мовному оточенні, з огляду на процеси їх асиміляції також є відкритими для подальшого конструювання. Вторинні знаки – це згорнуті етапи пізнання.

Сучасні лінгвісти знаходяться на "текстоцентричній хвилі", фокусуючи увагу на категоріях текстів, їх класифікації та дериваціях. Варіативність комунікативних одиниць є універсальною рисою. У сучасній таксономії тексти класифікуються за різними чинниками з огляду на методологічні бази та уподобання вчених [5].

Тексти вивчаються в руслі конструктивних, комунікативних і тематичних параметрів. Різноманітність текстів проявляється в наявності атрибутів – *великих і малих форм, інформативних і неінформативних, емоційних і неемоційних, усних і письмових, вербальних і невербальних*. Текст як елемент культури виступає важливим інгредієнтом конвенційних канонів і традицій. Як об'єкт літератури текст корелює із грою – за змістом, з ритуалом – за формою. У текстах репрезентуються

реальні та ірреальні події, зберігаються традиції минулого, у домислах і фантазіях створюються нові моделі картин світу.

Змістові опозиції (дане :: нове, відоме :: невідоме, важливе :: неважливе, тривіальне :: нетривіальне, серйозне :: несерйозне) по-різному матеріалізуються в текстах. Типові тексти на відміну від нетипових характеризуються наявністю логічної зв'язності, ригористичної форми і структурно-композиційної даності. У нетипових текстах формальні зв'язки превалюють над змістовними, тому тут не реалізуються такі категорії, як заголовок, сюжет, зачин, кінцівка. Тексти з невідзначеними категоріями (прислів'я, загадки, висловлювання) розміщуються в антологіях за тематичним принципом [7; 8].

Усе аномальне сприймається на фоні певного стандарту, норми. Нормою художнього тексту (ХТ) є наявність фабули, образної системи та специфічної структури. Ідейно-образна система ХТ реалізується в його змісті, якому підпорядковані поверхнева структура та композиція.

Серед текстів виділяються художні та нехудожні, типові та нетипові, тексти-артефакти та мента-тексти. Розмаїтість текстів обумовлюється просторовою позицією, з якої автор спостерігає і коментує факти. Спільною рисою для всіх текстів є наявність семіозису – адресанта, самого тексту та адресата. Вихідну позицію посідає адресант [9]. Бажання реалізувати прагматичні інтенції примушує мовця бути особливо уважним до матеріалізації думок. Автор тексту стимулює читача (слухача) до розумових операцій, створює основу для референційного акту, встановлює відповідність із екстралінгвістичною дійсністю. Соціальний та лінгвістичний досвід допомагають реципієнту розпізнати референта і осмислити те, що подається у тексті. Важливу роль при побудові текстів відіграє адекватне співвідношення теми і реми, пресупозиції і фокуса. Навмисне порушення відношень зазначених категорій, некоректне вживання вербалізаторів залишає сліди на характері текстів, на їх стандартності або типовості. Текст відзначається структурною, композиційною та семантичною єдністю. До основних належать категорії інформативності, зв'язності та повторюваності. Текст – це острівець організованої, впорядкованої комунікації. Наявність основних категорій тексту об'єктивує дійову силу термінів "стандартний" або "типовий". Відсутність певних категорій обумовлює його віднесення до нестандартних або нетипових. До типових текстів належать завершені інформативні тексти – функціонально орієнтовані, структурно-змістовні, прагматико-комунікативні, відкриті до осмислення, дискретні за формою та змістом. Кожній групі текстів притаманні певні прерогативи. Так, для художнього тексту показовою є реалізація естетичної функції, а для наукових текстів – когнітивної. Інформативність – облігаторна категорія як для художніх, так і для наукових текстів. Тексти реалізують фактуальну або концептуальну інформацію, причому концептуальна інформація переважно належить художнім текстам [9].

Тексти мають антропоцентричний вимір, вони розглядаються з позиції адресанта та адресата (на інтралінгвальному векторі) та ще інтерпретатора, тлумача (на інтерлінгвальному векторі). На інтралінгвальному векторі текстоутворююча деривація стартує від вихідного тексту (T_1) у напрямку до наступних похідних текстів. Сукцесивність вектору текстоутворення ($T_1 \rightarrow T_2 \rightarrow T_3 \rightarrow \dots T_n$) детермінується авторськими цілями, зусиллями та хистом. Конструювання вторинних текстів-перекладів включає процеси пролонгації, узагальнення, конкретизації, спеціалізації та модифікації. Концептуальний аналіз інгерентного буття текстів – це продовження традиційного семантичного аналізу: останній націлений на тлумачення значень слів або словосполучень у конкретному контексті, концептуальний – на пізнання організації знань про світ, представлених у мовних картинах, концептах – етносоціолінгвокультурних феноменах [10]. Концептуальний переклад передбачає, таким чином, реконструкцію ментального образу, ословленого релевантними мовними одиницями. Якщо для НО критерієм семантизації слугує їх лексико-граматичне оточення, то для КО – ситуація. Значущим для розуміння меж тексту є його дискурс, який препарує осмислення ситуацій у руслі питань – Що? Хто? Як?: про що йдеться мова, хто є учасниками ситуацій та як вони (ситуації) омовлюються. Ключові НО є віхами текстів, які (НО) фокусують увагу на ментальних концепціях КО.

Конгруентність корелюючих текстів об'єктивується в їх тематичній приналежності та прагматичній представленості. Пор. англ.: *Deeds not words, actions speak louder than words* – укр. *більше діла, менше слів*; англ. *great talkers are little doers, hungry bellies have no ears, truth needs not many words, first think then say, be swift to hear slow to speak* – укр. *слів густо, а в животі пусто, хто багато говорить, той мало робить; говори мало, слухай багато, а думай ще більше; на правду мало слів; сім раз одмір, а раз одріж* [11].

Дивергенції підлягають зокрема вторинні несерйозні тексти, які змінюють статус первинних конструювань, модифікуючи їх дискурсивний вектор. Пор. англ.: *when I am good I am very very good, when I am bad I am better; how many ifs go to a bushel; many words may not fill a bushel*. Лат. *Veni, vidi, vici* – у перекладі укр. *прийшов, побачив, помовчи*. Подібні курйози породжуються факторами інконгруентності, несумісності, різного бачення мовцями ситуацій. Пор.: англ.,

*One moron asked another "Do you know the alphabet?"
"Yes," said the second.
"What letter comes after 'A'?" asked the first.
The second moron answered: "All of them".*

*She – "How many times a day do you shave?"
He – "Oh, forty or fifty times."
She – "Say, you are crazy?"
He – "No, I am barber" [8].*

Непорозуміння, зазвичай, подається в анекдотах, жартах, які породжують комічний ефект [12]. Тексти-переклади належать до вторинних конструювань, які наводять міжмовні та міжкультурні мости. На інтерлінгвальному рівні в цільових текстах змінюється авторський склад, до нього входить тлумач-перекладач. Обсяг проблем у цільовому тексті збільшується: порушується питання адекватності, еквівалентності секундарних текстів, пріоритету підходів та конгруентності. НО як деривати позначені етимологічним буттям, яке або зберігається, або втрачається на просторах сьогодення. Резонансом цього процесу є омонімія, яка виникає в результаті розщеплення полісемантичного слова. Модифікації структур корелюючих текстів (дериваційних і перекладацьких) свідчать про дієвість "вічного двигуна" на інтралінгвальних та інтерлінгвальних просторах. Вторинні тексти також "пам'ятають" своє ретроспективне буття, тяжіють до нього, мають межі та безмежжя, повторюють свою історію в наступних конструюваннях – дериваціях та тлумаченнях.

Слово *riddle*, наприклад, походить від англ. *read*. У словосполученні *to read one's mind* відгукується етимологічне, минуле значення *to read* – *здогадуватися*. Загадкам та прислів'ям притаманні спільні риси: художній дискурс, римовані форми, народні витоки, тематична паспортизація, прагматичне навантаження, посилення на минулий досвід, етнічний шарм, вторинне конструювання. Розбіжності згаданих текстів об'єктивують їх автономність та аутентичність. За структурою загадки тяжіють до мікродіалогів, в яких адресант та адресат зосереджуються на ідентифікації референта. Наявність спільного досвіду препарує результативність пошуку. Ілюктивна сила прислів'їв передбачає відповідну поведінку, що обумовлюється самою природою *паремійних* одиниць. Поверхнева структура прислів'їв уможливує легке запам'ятовування. Віддаленість адресантів прислів'їв модифікується в царині загадок. Успішність пошуків тематичних блоків загадок реєструється у самих відгадках. Базою конструювання прислів'їв і загадок служить минулий досвід, ретроспективні дії, на які посилаються комуніканти. Характер настанов та рекомендацій у прислів'ях мають відношення до сучасних та прийдешніх поколінь.

Феномен питальності прослідковується в семантиці, у прагматиці номінативних та комунікативних одиниць. До лексичного рівня парадигми питальності відносяться слова типу *хто, що, коли, куди, який, скільки* тощо. Серед комунікативних одиниць цієї парадигми виокремлюються задачі, питання, вікторини, загадки та фатичні метазнаки типу англ. *How are you? How do you do?* Деякі питальні речення стали клішованими виразами типу *Will you walk into my parlour, said the spider to the fly?* (Th. Driser); *To be or not to be that is the question* (W. Shakespeare); *What will Mrs. Grundy say?* (W. Shakespeare); укр.: *Хіба ревуть воли, як ясла повні* (П. Мирний); рос.: *Что делает?* (Н. Чернышевский), *Кто виноват?* (А. И. Герцен).

Загадки як засіб стимулювання уяви в когнітивному процесі зберігають виховну функцію, змінюючи свої форми буття, та зосереджуються на блоках "Що? Де? Коли?" Дескрипції референтів позначені образністю, конкретністю, а це препарує адекватні відгадки [13; 14]. Елементи словесної гри є захоплюючим компонентом загадок. Запам'ятовуванню сприяє поетична римована форма, яка є відголоссям минулого дописемного, поетичного буття мови. Загадки – це здобутки трудової діяльності [15; 16], народного досвіду та поетичного витвору, що не могло не позначитись на художній формі витвору [17]. Загадки належать до дериваційної когнітивної зони. Їх поява препарується умінням порівнювати, аналізувати та абстрагувати. Загадки в основному базуються на метафорі, мають форми запитання (графічного або еліптованого), шаради, головоломки. Пор.: *Без дров, без вогня, а світить та гріє щодня (Сонце); Хто ходить по миру без ніг, без торби (Місяць)*. І. Франко вважав, що загадки про будову всесвіту є найдавнішими. Нові теми та форми об'єктивуються розвитком цивілізації, здобутками людської діяльності [16]. У загадках віддзеркалюються спостереження над природою, тваринним та рослинним світом. Пор.: *Чорна корова всіх людей поборола, а білий віл всіх людей підвів. (Ніч і день); Хто найраніше встає? (Півень); Повна діжка жита п'ятячком накрита (Маківка)*.

Аналіз вторинних конструювань породжує цілу низку проблем для подальшого вирішення в домені теоретичного та прикладного мовознавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Вихованець І. Р. Таїна слова – Київ: Радянська школа, 1980. – 284 с.
2. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства. Підручник. – К.: Академія, 2006. – 424 с.
3. Кобякова І. К. Креативне конструювання вторинних утворень в англomовному дискурсі. – Вінниця: Нова книга, 2007. – 128 с.
4. Бацевич Ф. С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень – Київ: Академія, 2008. – 240 с.
5. Чередниченко О. І. Про мову і переклад. – Київ: Либідь, 2007. – 248 с.
6. Омельченко Л. Ф. Продуктивные типы сложных слов в современном английском языке. – Киев: Вища школа, 1981. – 143 с.
7. Швачко С. О. Навчити вчитися! Посібник. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 136 с.
8. Rochertsov G. G. Language and Humour. – Kiev: Vyscha Škola, 1981. – 326 p.
9. Кияк Т. Р., Науменко А. М., Огуй О. Д. Теорія і практика перекладу: Німецька мова. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 292 с.
10. Приходько А. М. Концепти і концептуальні системи в когнітивно-дискурсивній лінгвістики. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
11. Баранцев К. Т. Фразеологічний словник англійської мови – К.: Радянська школа, 1951. – 389 с.
12. Самохина В. А. Современная англоязычная шутка. – Харків: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2008. – 356 с.
13. Загадки / Упорядкування, вступна стаття та примітки кандидата філологічних наук І. П. Березовського. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1962. – 511 с.
14. Мамедова А. И. Немецкая народная загадка как мультидисциплинарный феномен // Нова філологія. Зб. наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2005. – №1 (21), – С. 82-88.
15. Тейлор Е. Первобытная культура. – М.: Соцэкгиз, 1939. – 570 с.
16. Франко І. Журнал "Зоря". – Львів, 1884. – С. 154-168.
17. Потебня А. Из лекций по теории словесности. Басня. Пословица. Поговорка. – Харьков, 1914.

Матеріал надійшов до редакції 05.03. 2009 р.

Швачко С. А. Статус вторичных конструкторов: лингвокогнитивные аспекты.

Статья посвящена исследованию вопросов вторичных номинативных и коммуникативных единиц. Обращается внимание на корреляцию исходных и производных конструкторов, их зависимости от действия объективных и субъективных факторов. Эксплицируется природа одновекторных и многовекторных дериватов, интеграции отдельных жанров. Рассматривается перспектива дальнейших исследований эпидегиатических вопросов номинативных и коммуникативных единиц.

Shvachko S. O. Status of Secondary Constructs: Lingo-Cognitive Aspects.

The article deals with the secondary derivative nominative and communicative units. Attention is being focused upon initial and secondary units, their determination by objective and subjective factors on the intralingual and interlingual vectors. Perspective vistas of further research are being mentioned.